

ליבי במערב: הבניית הזהות המערבית בישראל על רקע "שאלת קוריאה" ב-1950

לטם בסן-נייגט
המחלקה ליחסים בינלאומיים, האוניברסיטה העברית

תקציר

פוליטיקאים, אנשי תקשורת ואזרחים מן השורה נוטים כיום להתייחס לישראל כמדינה מערבית. אולם עם קום המדינה ב-1948 נקטה ההנהגה הישראלית מדיניות חוץ ניטרלית שהתבטאה בעקרון "אי-ההזדהות", שלפיו ישראל אינה מזוהה עם הגוש המערבי או המזרחי במלחמה הקרה. מדיניות זו הופרה ב-1950 עם תמיכת ישראל בהחלטה 83 של מועצת הביטחון, החלטה פרו-אמריקנית הקוראת להפסקת התוקפנות הצפון-קוריאנית ולתמיכה בדרום. ההחלטה הישראלית לא הייתה ברורה מאליה לאור הסיוע הביטחוני והמדיני שהסובייטים העניקו לישראל עם קום המדינה. מחקרים קודמים שניסו להסביר החלטה זו עסקו בגורמים הביטחוניים, הכלכליים והמדיניים שהניעו את ישראל, כמו גם בריחוק האידיאולוגי מברית המועצות שההנהגה הישראלית חשה. במחקר זה אבקש לבחון שאלה זו מחדש דרך חקר הזהות ביחסים הבינלאומיים, תוך ניתוח שורה ארוכה של מסמכים ראשוניים, חלקם נותרו בעבר וחלקם נחשפו לאחרונה. אבקש לטעון כי ההנהגה הישראלית חשה קרבה זהותית, נורמטיבית ותרבותית למערב ולכן ראתה עצמה כחלק מאותה זהות בינלאומית משותפת. הדיון בשאלת קוריאה הונע במידה רבה מן הקרבה הזהותית למערב ואפשר להנהגה הישראלית, בתורה, להבנות את זהות המדינה כזהות מערבית במערכת הבינלאומית.

Abstract

Today, politicians, media outlets and ordinary citizens often refer to Israel as a “Western country.” However, since its establishment in 1948, the Israeli leadership has held a neutral foreign policy defined as the principle of “non-identification.” Based on this principle, Israel did not identify with either the Western or Eastern bloc during the Cold War. This policy was terminated in 1950 following Israel’s support for Resolution 83 of the Security Council, a pro-American resolution calling for a cessation of North Korean aggression and support for the south. The Israeli choice to terminate the policy was not an obvious one, considering the political and military assistance the Soviet Union provided to Israel during its establishment. In an attempt to explain this decision, researchers have discussed security, economic and political factors that motivated Israel as well as the Israeli leadership’s ideological distance from the Soviet Union. In this study, I revisit this question through the lens of international identity. Analyzing a substantial list of primary sources, some of which have recently been revealed, I argue that the Israeli leadership has felt a normative, moral and cultural closeness to the “West,” thus identifying as part of a shared international identity. The discussion of the “Korean question” was motivated largely by this closeness to Western identity and has enabled Israeli leadership, in turn, to form its identity as a Western country in the international system.

▲ א. מבוא

עם קום מדינת ישראל ב-1948 נהנתה ממשלתה מהנהגת מדיניות חוץ ניטרלית שהוגדרה כעקרון "אי-ההזדהות", שלפיו ישראל אינה מזוהה עם גוש אחד, מזרח או מערב, במלחמה הקרה. ברם, בשל הקונסטלציה הבינלאומית אשר נוצרה באמצע שנת 1950, עם פריצתו של משבר קוריאה, ולאור הלחצים הכבדים מצד ארה"ב, נאלצה ישראל לבחון מחדש את האוריינטציה הבינלאומית שלה. ב-2 ביולי 1950 הודיעה ישראל על תמיכתה בהחלטה 83 של מועצת הביטחון, החלטה פרו-אמריקנית הקוראת להפסקת התוקפנות הצפון-קוריאנית ולתמיכה בדרום.

צידוד בהחלטת מועצת הביטחון 83 משמעותו תמיכה חד-משמעית בארה"ב, ואכן המחאה הסובייטית לא איחרה לבוא, הן במכתבים רשמיים והן בשיחות אישיות.¹ ההחלטה הישראלית לא הייתה ברורה מאליה לאור הסיוע הביטחוני והמדיני שהסובייטים העניקו לישראל עם קום המדינה (Druks, 1989: 419). ברית המועצות הייתה המדינה הראשונה שהכירה בישראל דה יורה, ואף המשיכה לתמוך במדינה במסגרת האו"ם במהלך מלחמת השחרור. באותה העת, בשעה שמדינות המערב הטילו אמברגו על מכירת נשק, עסקת הנשק הצ'כית, בתמיכת ברה"מ, סייעה לישראל לגרוף הישגים משמעותיים במלחמה. אם כן, מדוע בחרה ישראל לנקוט דווקא בקו פרו-מערבי במהלך משבר קוריאה?

מחקרים קודמים עסקו גם הם בשאלת האוריינטציה הבינלאומית של ישראל בשנותיה הראשונות והציעו הסברים שונים לבחירה הישראלית במערב, תוך ציון מניעים ביטחוניים, מדיניים, כלכליים, אלקטורליים ואידיאולוגיים (Bialer, 1981; 1990; Druks, 2004; Shlaim, 1989). ספרו של אורי ביאלר מ-1990 הוא הבולט והמרכזי שבהם. ספר חלוצי זה עסק לראשונה באופן רחב בשאלת האוריינטציה הישראלית, ובחן תוך התבססות על מגוון מקורות ראשוניים את לבטי ההנהגה הישראלית עם פנייתה לכיוון המערב. בניגוד לחוקרים שקדמו לו, ביאלר אינו מסתפק רק בנימוקים המטריאליים ומציג גם נדבך אידיאולוגי לקבלת ההחלטות הישראלית. נדבך זה מוצג דרך הדיונים הפנימיים של מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י), תוך הדגשת הבוז שחברי המפלגה רחשו לקומוניזם ולברה"מ והסלידה מהם.

מחקר זה יבקש להציע מענה לשאלה הנשען על הגישה הקונסטרוקטיביסטית לחקר היחסים הבינלאומיים, תוך התייחסות להבניית הזהות המערבית בקרב ההנהגה הישראלית. הטענה אשר תוצג במחקר זה היא כי ההנהגה הישראלית חשה קרבה זהותית ותרבותית למערב ולכן ראתה עצמה כחלק מאותה זהות בינלאומית משותפת.

1 פגישה בין יעקב מאליק, נציג ברה"מ באו"ם, לגדעון רפאל, דיפלומט ישראלי, 31.8.1950, ארכיון המדינה, תיקי משרד החוץ (להלן: חצ) 2410/15.

אותו ריחוק אידיאולוגי וסלידה מן המחנה המזרחי משתלבים באופן טבעי עם תזה זו, שכן זהות משותפת נבנית דרך הטמעת מערך אמונות כלפי העצמי וביחס ל"אחר" (the Other). המחקר יציג, תוך ניתוח טקסטואלי של מקורות ראשוניים, גם את צידו השני של המטבע – אותן תחושות של קרבה תרבותית, ערכית ונורמטיבית למדינות המערב, אשר תרמו לביסוס זהות זו.

המחקר עושה שימוש נרחב במקורות ראשוניים מארכיון המדינה, לרבות ישיבות הממשלה, דברי הכנסת ודיוני ועדת החוץ והביטחון, שבהם נדונה שאלת האוריינטציה הבינלאומית של ישראל. במחקרים קודמים נעשה שימוש בחלק מן הדיונים הללו באופן מצומצם ובנוגע להסברים הפרגמטיים לשאלת המחקר, ואילו אני אבקש להתמקד בשיח הזהותי שהתקיים במסגרתם, תוך ניתוח האופן שבו מתואר ה"מערב" למול ה"מזרח". כמו כן, חלק ממסמכים אלו (לרבות אלו המתעדים את דיוני ועדת החוץ והביטחון ודיוני הממשלה) נחשפו לקהל הרחב רק בשנים האחרונות, ולכן טרם נותחו בהקשר של שאלת האוריינטציה. כדי להשלים את התמונה אעשה שימוש גם בהתכתביות הרשמיות של משרד החוץ בשאלת קוריא, ובקטעים מיומנו ומכתביו האישיים של בן-גוריון (מארכיון בן-גוריון) אשר מספקים תמונה ברורה יותר של "מאחורי הקלעים".

אפתח בהצגת רקע היסטורי קצר שמטרתו לספק הן סקירה על אודות המלחמה הקרה והן רקע מדיני על המצב שבו ישראל הייתה מצויה בשנת 1950. אחר כך אפנה להצגת המניעים הפרגמטיים של ישראל לצידוד במערב – ביטחוניים, כלכליים ומדיניים, ואף אסביר מדוע מניעים אלו אינם מספקים הסבר שלם לשאלת המחקר. הפרק השלישי של המאמר הוא עיקרו, ויעסוק במניעים הזהותיים תוך הצגת הבניית הזהות המערבית בישראל. פרק הסיכום יתייחס גם לדמיון שבין המקרה הישראלי למקרים אחרים ולמחקרי המשך.

▲ ב. רקע היסטורי

בסוף שנות הארבעים של המאה העשרים הופתע הממשל האמריקני משני מהלכים אשר היטו את הכף במאבק המעצמות לכיוונה של ברה"מ. ראשית, בקיץ 1949 הצליח ניסוי פצצת האטום הסובייטית, אף שהאמריקנים העריכו כי ייקח לסובייטים לפחות עשור נוסף לייצר את הנשק (Stueck, 1997: 41). באוקטובר של אותה השנה ספגה ארה"ב מהלומה נוספת כאשר נפלה סין בידי משטרו הקומוניסטי של מאו צה טונג (Pierpaoli, 1999: 208). עד אותה העת נתפסה סין כבעלת ברית בטוחה אשר קיבלה סיוע ביטחוני וכלכלי נרחב מארה"ב. רוזוולט אף דאג לכך שתקבל סטטוס של מעצמה, ולכן זכתה במושב קבע ובזכות וטו במועצת הביטחון. לשני האירועים הללו היה הד

תקשורת גדול, והם עוררו חששות רבים בקרב הציבור האמריקני ומקבלי ההחלטות בארצות הברית (שם, 4).

לאור חילופי המשטר בסין ציפו הסובייטים כי יוחלף נציג הרפובליקה הסינית במועצת הביטחון, ויוצב במקומו נציג מטעם הרפובליקה העממית של סין (שם, 24). ברם, ארה"ב ביקשה למנוע מהגוש הקומוניסטי לזכות במושב קבע נוסף, ולכן אף שמשטרו של צ'יאנג קאי שק היגר לטייוואן, נותר נציגו כשגריר הסיני במועצת הביטחון. ברה"מ זעמה על מהלך זה, והנציג הסובייטי במועצת הביטחון, יעקב מאליק, הטיל חרם על המועצה בינואר 1950 ולא השתתף בדיונים ובהצבעות שנערכו במסגרתה. אולם ביוני של אותה השנה, עם פלישת צפון קוריאה לדרומה, החלטה זו התבררה כשגויה משום שאפשרה לארה"ב להעביר החלטות פרו-אמריקניות במסגרת המועצה בהיעדר הווטו הסובייטי (Stueck, 1976: 632–634).

כאמור, ביוני 1950 פלשה צפון קוריאה הקומוניסטית, בהנהגת קים איל-סונג, לדרום קוריאה, שהייתה שטח השפעה אמריקני ונשלטה בידי סיגמן רי (Stueck, 1997: 2–5). הסובייטים העריכו כי ארה"ב לא תנקוט פעולה אקטיבית משום שנמנעה מלעשות כן במהלך ההפיכה בסין, וכן משום שבנאומו של מזכיר המדינה דין אצ'יסון ב-12 בינואר 1950 לא הוזכרה קוריאה כחלק ממעטפת ההגנה האמריקנית. אולם אלו שגו בהערכתם וארה"ב הגיבה בחומרה לפלישה, משום שבשלב זה, לאחר השגת הגרעין הסובייטי וההפיכה הקומוניסטית בסין, **תפשה ארה"ב את ברה"מ** כמדינה רוויזיוניסטית המנסה להתפשט ולהפיץ את משנתה הקומוניסטית, ועל כן ביקשה שלא לאפשר לה להשיג השפעה במדינות אחרות בעולם (Pierpaoli, 1999: 25). הנכסים נמדדו עתה לא לפי חשיבות אסטרטגית אלא לפי היכולת שלהם להוות תקדים ולפי השלכותיהם על מדינות אחרות; כלומר בקרב מקבלי ההחלטות בארה"ב התגבשה האמונה כי לנפילתה של דרום קוריאה עשויה להיות השפעה על מדינות אחרות במזרח אסיה. ארה"ב הייתה שבויה בידי "רוח הרפאים של מינכן" – האמונה שפיוס מדינה רוויזיוניסטית, כפי שעשו מדינות אירופה כלפי היטלר בשנות השלושים, הוא טעות חמורה אשר אינה מונעת את המלחמה אלא מביאה לפריצתה בתנאים גרועים יותר (Adler and Paterson, 1970).

אם כן, וושינגטון תפסה את קוריאה כבעלת משמעות קריטית להמשך התפתחות המלחמה הקרה, ולכן ביקשה לבסס את הלגיטימציה הבינלאומית לפעולה צבאית דרך מועצת הביטחון (Stueck, 1997: 4–5). הדבר כאמור התאפשר בהיעדרה של ברה"מ מן המועצה. ברם, הכרזה על התערבות צבאית בינלאומית בחסות האו"ם נראתה עדיין צעד חדשני, לכן ארה"ב ביקשה לגייס חברות או"ם אשר אינן חברות במועצת הביטחון כדי שיביעו את תמיכתן הפומבית בצעד זה. ב-27 ביוני 1950 קיבלה מועצת הביטחון את החלטה 83, אשר הביעה תמיכה חד-משמעית בדרום קוריאה וקראה להפסקת

התוקפנות הצפון-קוריאנית.² לאחר קבלת ההחלטה נותבו מיטב כוחות המשלחת האמריקנית באו"ם לטובת גיוס תומכות פוטנציאליות (Bialer, 1990: 216–220). המטרה הייתה להכשיר את הקרקע לקראת החלטה 84, אשר התקבלה ב-7 ביולי 1950 ואפשרה התערבות אמריקנית הלכה למעשה בקוריאה.³ עם המדינות שארה"ב ביקשה לגייס לתמיכה בצעדיה באו"ם נמנתה מדינת ישראל.

היישוב היהודי בארץ ישראל לפני קום המדינה התאפיין בסממנים סוציאליסטיים שבאו לידי ביטוי בייחוד בהתיישבות הקיבוצית, אשר נשענה על ערכים של שוויון ושיתוף כלכלי ורעיוני (Kramer, 1974: 32–37). אמנם מרבית חברי הקיבוץ לא היו מרקסיסטים מסורתיים כיוון שדגלו בציונות, שהיא תנועה לאומית, אך בסוף שנות השלושים החלו מנהיג הקיבוץ המאוחד יצחק טבנקין ומנהיג הקיבוץ הארצי מאיר יערי להביע את הערצתם הגלויה לברה"מ (שם, 35). התמיכה בשתי התנועות גברה עם תמיכתה של ברה"מ בתוכנית החלוקה, ושתי התנועות הקימו את מפלגת הפועלים המאוחדת (מפ"ם), אשר הנהיגה קו פרו-קומוניסטי גלוי. במהלך מלחמת השחרור תמכה ברה"מ בישראל הן דרך תמיכה בעסקת הנשק הצ'כית והן דרך הבעת תמיכה גלויה בפעולות המדינה במסגרת האו"ם (Druks, 1989: 419–426). בקרמלין התפתחה התקווה כי ישראל תהיה מדינה פרו-סובייטית.

אולם, משהפכה מפלגת פועלי ארץ ישראל (מפא"י) למפלגה השלטת והקימה קואליציה בראשותה ב-1949, בחרה הקואליציה להנהיג קו של "אי-הזדהות" עם צד אחד במהלך במלחמה הקרה (Brecher, 1972). קו זה הונהג בראש ובראשונה במטרה לאזן את הכוחות הפוליטיים בכנסת – מפא"י נמנעה מהרכבת הקואליציה הן עם המפלגות הקומוניסטיות, מפ"ם ומק"י, והן עם מפלגת חירות הפרו-מערבית. שנית, שתי המעצמות הביעו את תמיכתן בהקמתה של מדינת ישראל והצביעו בעד תוכנית החלוקה, ולכן ההנהגה חשה מחויבת ואסירת תודה לשני הצדדים (Bialer, 1981: 1). שלישית, ישראל חשה אחריות כלפי יהדות העולם ופחדה שמא הזדהות עם גוש אחד תביא לפגיעה ביהודים המתגוררים במדינות הגוש השני, ואף תמנע את עלייתם ארצה, בייחוד במקרה של ברה"מ. רביעית, אי-הבעת הזדהות עם אחד הצדדים אפשרה לישראל שלא לפסול פטרונים בינ"ל פוטנציאליים, שלהם נזקקה בשל המצב הכלכלי והביטחוני הקשה שאליו נקלעה בשנותיה הראשונות. וחמישית, ניכר כי מקבלי ההחלטות בישראל האמינו בכנות כי ניטרליות תסייע לשמור על השלום העולמי ותמנע את פריצתה של מלחמת עולם שלישית (שם, 2). אלו חשו כמובן אחריות גדולה יותר

2 United Nations Security Council resolution 83, Complaint of Aggression upon the Republic of Korea, 27 June 1950, S/RES/83

3 United Nations Security Council Resolution 84, Complaint of Aggression upon the Republic of Korea, 7 July 1950, S/RES/84

מיתר העמים למנוע מלחמה שכזו בשל האסון שפקד את העם היהודי במלחמת העולם השנייה.

בשנת 1950, שנתיים בלבד מקום המדינה, התמודדה ישראל עם שני קשיים עיקריים – מצבה הכלכלי האנוש ואי-יציבות ביטחונית. המאזן המסחרי בישראל היה שלילי באופן קיצוני ונדרשו צעדים דרסטיים לשיקום המשק. משנת 1949 הונהגה מדיניות ה"צנע", אשר הגבילה את הרכישה של מזון ומוצרי צריכה והכווינה את האשראי וההשקעות במטרה ליצור שער חליפין יציב ולחסוך במטבע חוץ (Bialer, 1990: 224). המצב הכלכלי הקשה נוצר בין היתר בשל עלייתן ארצה של שתי אוכלוסיות חסרות אמצעים כלכליים והון אישי – פליטים ממדינות ערב וניצולי שואה מאירופה. מבחינה ביטחונית הייתה ישראל מצויה בחרדה קיומית, ושנתיים בלבד לאחר מלחמת השחרור התחושה הכללית הייתה כי בכל רגע נתון עלולה לפרוץ מלחמה נוספת.

אם כן, ב-1950 הייתה ישראל שרויה במצב קשה מבחינה כלכלית וביטחונית כאחד. מדיניות החוץ שהנהיגה, של אי-הזדהות עם מעצמה אחת בזירת המלחמה הקרה, סייעה לה לשמור על איזון פוליטי פנימי ואף להגן על ביטחונם של היהודים המפוזרים בגולה. כמו כן, כאמור, מדיניות זו אפשרה לה שלא לפסול פטרונים בינלאומיים פוטנציאליים שיוכלו לסייע לה להתגבר על הקשיים הכלכליים והביטחוניים (Safran, 1981: 167). עם זאת, כפי שצוין לעיל, ביוני של אותה השנה נאלצה ישראל לבחור בין מזרח ומערב, שכן הקונסטלציה הבינלאומית שנוצרה לאור מלחמת קוריאה ולנוכח היעדרה של ברה"מ ממועצת הביטחון דחקה בישראל לגבש החלטה חד-משמעית. לאור טשטוש הפערים בין המעצמות בעקבות פיתוח פצצת האטום הסובייטית וניצחון הקומוניזם בסין, בשילוב עם התמיכה הביטחונית והמדינית שלה זכתה ישראל מצד הסובייטים עם קום המדינה, בחירתה של ישראל לתמוך במערב אינה מובנת מאליה. הפרקים הבאים יבקשו להציג את המניעים לתמיכה זו, כפי שעולים מניתוח המסמכים ההיסטוריים השונים. מסמכים אלו עוסקים ב"שאלת קוריאה" כסוגיה מרכזית אשר עשויה להכריע את היחסים של ישראל עם המעצמות.

ג. מניעים פרגמטיים לתמיכת ישראל במערב

אפתח בסקירת המניעים הפרגמטיים אשר הובילו את ישראל לנקוט עמדה פרו-מערבית במהלך משבר קוריאה. הסקירה בחלק זה של המאמר תהיה מקוצרת ותמציתית ותדגיש את הנקודות העיקריות, שכן כאמור, היבטים אלו נידונו בהרחבה במחקר. אתמקד בנימוקים הביטחוניים, הכלכליים והמדיניים לטובת התמיכה במערב, ואראה כיצד התגבשה בקרב ההנהגה הישראלית התפישה כי תמיכה במערב עשויה להוביל לעסקת נשק עתידית ולתמיכה כלכלית. כמו כן, אבקש לטעון כי מבחינה

מדינית קיוותה ישראל להפנות את האש לכיוון מצרים, ולציירה כמדינה לא מוסרית המסרבת לשתף פעולה עם מוסדות האו"ם. לבסוף אבקש לסייג טיעונים אלו ואסביר מדוע אינם יכולים לבדם להסביר את העמדה הישראלית.

מבחינה ביטחונית, שנתיים בלבד מאז מלחמת השחרור הייתה ישראל מצויה מחדרה קיומית, מוקפת מדינות עוינות. ישראל נענתה בשלילה כאשר ביקשה סיוע ורכש ביטחוני ממרבית מדינות העולם. ארה"ב וצרפת, שתי מדינות מערביות, היו היחידות אשר הסכימו לאמן חיילי צה"ל בשטחן (Bialer, 1990: 220), אולם בזאת הסתכם הסיוע הביטחוני שארה"ב סיפקה לישראל באותן שנים. בסוף 1949 העבירה ישראל לארה"ב בקשה לסיוע ביטחוני, אלא שארה"ב נמנעה מלהשיב לבקשה במשך כמה חודשים.⁴

עם זאת, ניכר כי ממשלת ישראל העריכה שהסיכוי לתמורה ביטחונית מן המערב גדול יותר מאשר מן המזרח. הצהרת שלוש המעצמות (ארה"ב, בריטניה וצרפת) על החימוש והביטחון בארצות ערב ובישראל, אשר ניתנה ב-25 במאי 1950, עוררה תקווה כלשהי בקרב הממשלה כי עשויה להירקם עסקת נשק עם אחת ממדינות המערב. בהצהרה זו הודיעו המעצמות כי יתערבו במזרח התיכון במסגרת האו"ם אם יופר האיזון באזור, ויספקו נשק למדינות האזור לצורכי הגנה עצמית. אף שהצהרה זו לא התייחסה רק לישראל, האופטימיות מצד ההנהגה הישראלית ניכרת בדיון שנערך בישיבת הממשלה ב-31 במאי 1950, אשר עסק בנוסח תגובת הממשלה להצהרה.⁵ בדיון סיפר שר האוצר אליעזר קפלן כי במסגרת קבלת פנים דיפלומטית אמרו לו נציגי ארה"ב כי כעת עליו "להכין כסף לנשק"; השר הרב יצחק מאיר לוין ציין כי "הערבים טוענים שכל ההצהרה היא לטובת ישראל"; ושר המשטרה בכור שלום שטרית שאל "האם אפשר להגיד, כי שלוש המעצמות באו, סוף סוף, לידי הכרה שאנו כוח יציב במזרח התיכון?", ואחר כך טען כי "כשם שימכרו או מוכרים נשק לערבים, ימכרו גם לנו". בן-גוריון דגל בגישה הססנית יותר – הוא אמר לנוכחים כי "אין להתפאר", וכי אין למעשה כל התחייבות לכך שהמעצמות יסייעו במידת הצורך. עם זאת, ניכר כי יתר חברי הממשלה החזיקו בגישה אופטימית יותר.

כאשר צצה סוגיית התמיכה בהתערבות האמריקנית במלחמת קוריאה התגבש החשש כי ניטרליות בנושא עשויה לפגוע בעסקאות נשק עתידיות. נציגי ישראל בווישינגטון טענו כי "שתיקה בעניין קוריאה ואי תמיכה בארה"ב מסוכנים לנוכח המשא ומתן העומד להתחיל בשאלת אימון הקצינים, בשאלת הנפט ובשאלה הישנה של

4 מברק ממשלה קרן אל מחלקת ארצות הברית, 3.7.1950, ארכיון המדינה, חצ-2308/18.

5 ישיבת ממשלה מח/ש"י, כרך כ"ז, 31.6.1950, ארכיון המדינה.

הנשק".⁶ אף שככל הנראה לא ניתנה ערבות לסיוע ביטחוני בעקבות התמיכה במערב על רקע המלחמה, חלחלה ההבנה שאם תחליט הממשלה שלא לתמוך בהחלטה 83 הדבר עלול לפגוע בעסקאות נשק עתידיות. ואכן, יממה אחת בלבד לאחר שהביעה ישראל את תמיכתה בהחלטה 83 התקבלה תשובה חיובית לגבי עסקת הנשק והובטחו נגמ"שים, פצצות פיאט, ציוד רדאר ו-86 מטוסי אימון.⁷ באוגוסט 1950 ציין בן-גוריון ביומנו כי הגיעו ידיעות מטדי קולק, ציר ישראל בווינגטון, כי "יש אפשרות להשיג עזרה בנשק".⁸

מבחינה כלכלית, על מנת לצאת מן המצוקה הקשה שישראל נקלעה אליה לאחר מלחמת השחרור, וכדי להכינה לקליטת העולים המסיבית במהלך שנות החמישים, פנתה הממשלה לכמה מדינות ולארגונים יהודיים ברחבי העולם בבקשת סיוע כלכלי, ובין השאר גם לארה"ב ולברז"מ (Duks, 1989, p. 420). שתי המעצמות אמנם לא תמכו בישראל באופן יוצא דופן, אך המסמכים ההיסטוריים, לרבות פרוטוקולי הדיונים בכנסת ובממשלה על האוריינטציה הבינלאומית של ישראל, מרמזים כי התגבשה האמונה שהישועה עתידה להגיע מכיוון המערב.

ב-31 במאי 1950, בעת הדיון בכנסת על הצהרת שלוש המעצמות,⁹ התפתח ויכוח בנושא האוריינטציה העולמית של המדינה. נציגי מפ"ם ומק"י האשימו את הממשלה בתמיכה במערב לאחר שזו פרסמה הודעה רשמית אשר תמכה בהצהרת המעצמות. על מנת להצדיק את התמיכה בגוש הסובייטי התייחסו חברי הכנסת משתי המפלגות לתמיכה הסובייטית בישראל – הן בתוכנית החלוקה של האו"ם והן בעסקת הנשק עם צ'כוסלובקיה. בדחייתו נקודה זו התייחס בן-גוריון להלוואות האמריקניות בשווי של 100 מיליון דולר אשר התקבלו בשנת 1949. "הכנסת צריכה לדעת שלא רק נשק לא היה לנו, לא היה לנו גם כסף", טען, "ומשום מה דורשים בעד נשק? גם במדינה המזרחית וגם במדינה המערבית, לא רובלים אלא דולרים. ודולרים ישנם רק בארץ אחת מסוימת. ואלמלא קיבלנו הדולרים מאותה הארץ – לא היינו יכולים לרכוש הנשק". כלומר ראש הממשלה טוען שמבחינת הסיוע הכלכלי ארה"ב עולה על ברז"מ, ואילו תמיכתה לא יכלה ישראל אף לרכוש את הנשק שהציעו מדינות מזרח אירופה.

לא רק התמיכה הממשלתית, אלא גם התרומות שהעבירו ארגונים יהודיים בארה"ב עלו על אלו שהתקבלו מטעם יהדות ברז"מ. העם האמריקני היה חופשי לתרום ולהשקיע כספים בישראל, ואילו אזרחי הגוש הסובייטי התקשו לעשות כן בשל נוקשות המשטר הקומוניסטי. כך הועברו לישראל מיהדות ארה"ב למעלה מ-750 מיליון דולר בשנות

6 ש.ם.

7 מברק ממשלה קרן אל מחלקת ארצות הברית, 3.7.1950, ארכיון המדינה, חצ-2308/18.

8 יומן בן-גוריון, 4.8.1950, ארכיון בן-גוריון.

9 דברי הכנסת, ישיבה 146, 31.5.1950, "הצהרת השלוש", עמ' 1571–1591.

החמישים. בן-גוריון התייחס אף לנקודה זו בנאומו בכנסת, בטענה כי לא רק שלא דרשו מישראל רובלים בתמורה לנשק אלא שגם לא היו לישראל רובלים "לא מיהודים בברה"מ ולא מן הגויים". אחר כך אף רמז לכך שהמשטר הקומוניסטי הוא זה שאינו מאפשר את התרומה לישראל בטענה כי "יש הבדל במשטרן של שתי הארצות. אם ממשלת ברית המועצות אומרת לא – 'לא' זה מחייב כל איש בברית המועצות, מה שאין בארצות-הברית". כלומר המשטר הקומוניסטי בברה"מ לא אפשר ליהודים לתרום לישראל.

אם כן, התמיכה הכספית שהגיעה מן הממשל האמריקני ומיהדות ארה"ב, אף שלא הייתה משמעותית ביחס לגודל המעצמה, תרמה ככל הנראה לאמונה כי הישועה עתידה להגיע מכיוון המערב ולא מן המזרח. בנאומו בכנסת סיכם בן-גוריון: "אל תנסו להוכיח לנו, שמטעמים פטריוטיים ציוניים עלינו לראות עצמנו כיהודי חסות של המזרח [...] קיבלנו עזרה משני הצדדים, מאחד יותר ומאחד פחות" – ובכך התייחס כמובן לעזרה הרבה יותר, באופן יחסי, מצד המערב. הציפייה הייתה אפוא כי התמיכה הכלכלית תגיע מצד ארה"ב, ואכן, הודעות על תמיכה זו לא איחרו לבוא. באוגוסט, חודש בלבד לאחר הבעת התמיכה הישראלית בעמדה האמריקנית בנוגע למלחמת קוריאה, העריך משה קרן, דיפלומט בכיר בשגרירות ישראל בווישינגטון, כי ממשלת ארצות הברית צפויה להעביר כחצי מיליארד דולר וכי יהדות ארה"ב עשויה גם היא להעביר סכום דומה.¹⁰

מבחינה מדינית הוצג טיעון נוסף, שלפיו תמיכה ישראלית בהחלטת מועצת הביטחון עשויה לפגוע בתדמיתה הבינלאומית של מצרים. מצרים נתפסה באותה העת כאויבת הראשית של ישראל וכאיום האזורי הגדול ביותר עליה. במהלך הדיון בממשלה בשאלת קוריאה, ב-2 ביולי 1950, טען שר החוץ משה שרת כי לישראל יש הזדמנות למנף את מעמדה הבינלאומי תוך הצגת מצרים כמדינה מחרחרת מלחמה שאינה מוכנה לשתף פעולה עם החלטות האו"ם:

מצרים הודיעה שהיא קיבלה הוראות להימנע בעניין זה, לא לתמוך, והייתה חליפת דברים חריפה למדי בין הנציג האמריקאי לבין הנציג המצרי במועצת הביטחון [...] אנו בהודעות שלנו עם אמריקה, עם אנגליה ועם האו"ם, ואולי על ידי פרסום בצורה מסוימת, נסב תשומת לב מיוחדת לעמדה של מצרים, לאמור שעמדה זו מוכרחה לגרום דאגה רבה לכל שוחרי השלום במזרח התיכון ובעולם בכלל; שאנחנו כל הזמן טענו שהמצב מסוכן ועכשיו היא מוכיחה זאת ונמנעת מלהודות בסמכותה של מועצת הביטחון לפעול נגד תוקפנות. זה מטיל צל כבד מאד על כוונתה ביחס אלינו ואנחנו מניחים שלדבר זה יושם לב.¹¹

10 ישיבת משלחת ישראל לאו"ם, 18.8.1950, ארכיון המדינה, חצ-89/1.

11 ישיבת ממשלה נ"ג/ש"י, כרך כ"ז, 2.7.1950, ארכיון המדינה.

כלומר שרת סבר כי תמיכה במוסדות האו"ם והצטרפות ליתר מדינות המערב אשר הביעו את תמיכתן בהחלטת מועצת הביטחון תאפשר למסגר את מצרים כמדינה מסוכנת.

ואולם, יש להסתייג במידה מסוימת משלוש הנקודות הללו. מבחינה ביטחונית, בן-גוריון לא האמין שהצהרת השלוש עתידה לקדם עסקת נשק. מעבר לסקפטיות שהציג במהלך הדיון בממשלה, כתב ביומנו כי "יש להתפלא על העיתונות שהריעה בתרועת ניצחון על הצהרת השלושה. השונא המובהק ביותר של ישראל יכל היה לחתום על הצהרה זו. יש בה הכשר בלתי מוגבל למתן נשק למדינות ערב ואין כל חובה לתת נשק לישראל. יש אולי חיוב בהצהרה נגד שימוש בכוח למען שנות הגבולות של הסכמי שביתת נשק, אבל אין לסמוך על כך".¹² מבחינה כלכלית, אף שאכן ניכר שהסיוע האמריקני עלה בהיקפו על הסיוע הרוסי, במיוחד כשמכניסים למשוואה את תרומות יהדות ארה"ב, יש לציין לחיוב גם את הקשרים הכלכליים שהתקיימו בין ישראל והמעצמה הסובייטית. ב-1949 סיפקה רוסיה לישראל סחורה בסך 750 אלף דולר, ובין היתר סיפקה לה דלק – שלו הייתה זקוקה במיוחד במהלך מלחמת השחרור (Bialer, 1990: 124). מבחינה מדינית ראוי לציין את החשש כי רוסיה תצביע נגד ישראל במסגרת הצבעות האו"ם, במיוחד בסוגיית ירושלים ובשאלת הפליטים הערבים. נקודה זו הועלתה בדיוני הממשלה. נוסף על כל הנקודות הללו, למול התמיכה במערב עמד כאמור החשש לחייהם של יהודי מדינות הגוש המזרחי. על כן, ניכר כי אותם מניעים פרגמטיים אינם מספקים הסבר שלם להחלטה הישראלית לתמיכה במערב, והפרק הבא ידון במניעים הזהותיים שעמדו ברקע ההחלטה.

ד. מניעים זהותיים לתמיכת ישראל במערב

זהות מדינתית (state identity) היא מערך משמעויות שמדינה בחברה הבינלאומית מייחסת לעצמה (Wendt, 1994). זהותה של מדינה מוגדרת באמצעות מיקומה בעולם ביחס לאומות ולגופים בינלאומיים אחרים (Schlesinger, 1991). יש המבחינים בין שני סוגים שונים של זהויות בחקר היחסים הבינלאומיים: זהות לאומית הייחודית לכל מדינה, וזהות קולקטיבית המאפיינת קבוצת מדינות בעלות סממנים משותפים (Hopf & Allan, 2016). האחרונה היא מערכת יחסים המאופיינת לרוב בתחושה של "אנחנו" (We-ness), המובנית באמצעות אמונות משותפות על העצמי והאחר, תוך אימוץ סטנדרטים משותפים של התנהגות (Katzenstein, 1996). כך לדוגמה הצביעו חוקרים רבים על התפתחות זהות אירופית (Neumann, 1999; Herrmann)

12 יומן בן-גוריון, 31.5.1950, ארכיון בן-גוריון.

Bayram,) and Brewer, 2004), דמוקרטיה (Risse, 2017) ואף קוסמופוליטית (Bayram, 2017).

בשנת 1950 הייתה ישראל בעיצומה של הבניית זהותה הבינלאומית. הממשלה הישראלית התחבטה לגבי הזדהות חיצונית עם אחד הצדדים, אך המסמכים ההיסטוריים מלמדים כי נטיית הלב הייתה לכיוון המערב וכי הממשלה הישראלית ראתה עצמה כממוקמת לצד מדינות המערב במערכת הבינלאומית. מחקרים קודמים עסקו גם הם בהיבטים זהותיים אשר הובילו לתמיכה במערב, אולם התמקדו בבוז שחשה הממשלה הישראלית, בדגש על מפלגת מפא"י, כלפי הקומוניזם (Bialer, 1990). הטענה המרכזית הייתה אפוא שמקבלי ההחלטות סלדו מתמיכה במזרח בשל הריחוק האידיאולוגי שחשו מברה"מ. בפרק זה אבקש לטעון כי נוסף על אותן עמדות שליליות כלפי הקומוניזם, ההנהגה הישראלית חשה קרבה זהותית ותרבותית למערב, ולמעשה ראתה עצמה במידה מסוימת כחלק מאותה זהות בינלאומית משותפת. אציג עמדה זו תוך ניתוח השיח שהתקיים הן במסגרת דיונים החשופים לקהל הרחב, דוגמת הדיון בכנסת, והן בדיוני הממשלה הפנימיים וביזמונו של דוד בן-גוריון.

את הקרבה האידיאולוגית למערב אפשר לזהות כבר בכתבי בן-גוריון מלפני קום המדינה. ביולי 1940 תיאר בן-גוריון את שיחתו עם הלורד לוי, נציג משרד הקולוניות הבריטי.¹³ בן-גוריון ציין באוזני לוי כי אמנם אינו בריטי, אלא יהודי אשר הגיע מן המזרח, אך הוא רואה את גורל מדינת ישראל כ"קשור עם בריטניה [...] מאות שנה חיינו במערב, ואנו חוזרים לארצנו עם התרבות המערבית וקשרינו עם המערב הוא הכרח חיוני שלנו". כלומר ניכר כי כבר בשלב מוקדם זה צפה בן-גוריון כי מדינת ישראל עתידה להיות קשורה בחברה ובתרבות המערבית.

בדיוני הממשלה בנושא האוריינטציה הבינלאומית של ישראל הועלתה פעמים רבות סוגיית הקרבה למערב. בדיון שעסק בהצהרת השלוש בסוף יוני 1950 הועלתה לראשונה במסגרת ישיבת הממשלה האפשרות לתמיכה חד-משמעית בצד אחד. במהלכו טען יצחק מאיר לוי, שר הסעד מטעם סיעת החזית הדתית המאוחדת: "איני יודע אם אנו צריכים כל פעם להחזיק בקו הניטרלי [...] איני יודע אם לאחר כל ההחלטות שיש לקבל לא נצטרך סוף כל סוף להחליט על צד בעניין (המלחמה הקרה)". על כך ענה לו בן-גוריון כי לארה"ב "אין כל ספק, שבמובן האידיאולוגי, יודעים איפה עומדת ממשלת ישראל".¹⁴ כלומר מבחינה אידיאולוגית ישראל עומדת לצד ארה"ב, אך אינה יכולה להציג עמדה זו כלפי חוץ. בדיון על ההצהרה בוועדת החוץ והביטחון ציין יו"ר הוועדה זלמן אהרונוביץ' (לימים ארן) כי הדיון בשאלת האוריינטציה קריטי לאור

13 יומן בן-גוריון, 3.7.1940, ארכיון בן-גוריון.

14 ישיבת ממשלה מח/ש"י, כרך כ"ז, 31.6.1950, ארכיון המדינה.

העובדה שיש בכנסת אנשים "שיש להם נטייה למערב" ויש כאלו ש"אינם מתלהבים כל כך מן המזרח".¹⁵ בדיון הממשלתי בעניין קוריאה כבר הביע לוין עמדה חד-משמעית:

אני חושב, שאנו צריכים פעם להחליט על העיקר [...] כולנו יודעים, שאנו יכולים לנמק כל עמדה. אבל זוהי עמדה עקרונית, אם אנו מזדהים עם המערב או עם המזרח. אני כשלעצמי – ואתם יודעים את עמדתי – אמרתי כבר מזמן, אנחנו מוכרחים להזדהות עם המערב. מדוע עמדתי היא כזו? – מפני שלדעתי בכל אדם ובמשך כל הדורות יש מלחמה בין טוב לרע. היטלר היה הצד הרע, ומשום שהיהודים הם סמל הטוב, הוא לחם בהם. לדעתי, הצד הרע הוא המזרח במלחמה שבין מזרח ומערב.¹⁶

ההבחנה של לוין בין מזרח ומערב מבטאת לא רק את הפערים התרבותיים והזהותיים שהוא מזהה בין ישראל ובין המזרח, אלא גם את הקרבה אל המערב. כשם שהיהודים היו הטוב שכנגד היטלר, כך המערב הוא הטוב שמול המזרח, כלומר הן היהודים והן המערב מוגדרים כ"טובים", וכאלו הם בעלי ערכים משותפים. חלוקה זו עולה בקנה אחד עם חקר הזהות בספרות הקונסטרוקטיביסטית ביחב"ל (Buzan, Wæver and De Wilde, 1998), כמו גם בספרות העוסקת בפסיכולוגיה פוליטית (Kertzer et al., 2014; Herrmann, 2017). בשתי האחרונות מודגש השימוש בשיח מוסרי המתמקד באפיון ה"אחר" או קבוצת החוץ (out-group) במונחים שליליים ביחס לקבוצת הפנים (in-group). השימוש בשיח מוסרי נועד לעיתים רבות לחדד ולהעצים את ההבדלים שבין הקבוצות, תוך הצגת קבוצת החוץ כבלתי מוסרית (Geis and Wunderlich, 2014). אם כן, אין זה מפתיע כי בן-גוריון סיכם את הדיון הממשלתי באמירה כי יש לנקוט עמדה אשר אפשר להגן עליה "מתוך מצפון נקי", על אף התייחסותו לעמדה הבעייתית שבה נמצאת מדינת ישראל לאור הריכוז הגבוהה של יהודים במדינות מזרח אירופה.

כחודש לאחר מכן דנה הממשלה באפשרות של שליחת סיוע (צבאי או רפואי) למלחמת קוריאה.¹⁷ בדיון זה טען שר המשפטים פנחס רוזן, חבר המפלגה הפרוגרסיבית, כי "איננו יכולים להישאר במצב כזה שנאמר: מה שהגויים עושים אינו מעניין אותנו ויש לנו רק יהודים בעולם. אם האינטרסים שלנו קושרים אותנו עם אמריקה, הרינו צריכים להסיק גם את המסקנות מכך". כלומר יש להביא בחשבון לא רק את האינטרסים הפרגמטיים של מדינת ישראל ויהדות העולם, אלא גם את הקרבה האידיאולוגית לגוש זה או אחר. באותו הדיון הודה גם שר הפנים חיים משה שפירא, מסיעת החזית הדתית

15 ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, מ/2, 13.6.1950, ארכיון המדינה.

16 ישיבת ממשלה נג/ש"י, כרך כ"ז, 2.7.1950, ארכיון המדינה.

17 ישיבת ממשלה נח/ש"י, כרך כ"ז, 3.8.1950, ארכיון המדינה.

המאוחדת, כי "יש נטייה נפשית מסוימת, ובשעה שהמדובר הוא על הכרעה בין המערב והמזרח, היינו רוצים שהמערב ינצח". אחר כך אף המשיך ואמר מפורשות כי "במלחמה המכרעת בין מזרח ומערב, לפי הכרח צריכה מדינת ישראל להיות לצד המערב". הכרח זה נובע מן הקרבה לערכי המערב ולזהות המערבית.

הדיונים בממשלה משקפים אפוא עמדה נחרצת בשאלת קוריאה, אך בדיונים בכנסת בוועדת החוץ והביטחון, אשר כללו קהל מגוון יותר (ביניהם חברי כנסת מטעם מפ"ם ומק"י), עלו מטבע הדברים עמדות מהוססות יותר. חלק מחברי הכנסת הביעו תמיכה מפורשת במערב, דוגמת אליהו אלישר ממפלגת הספרדים אשר טען כי "תקוותנו, שיהיו בבית הזה אנשים שיעזו לדבר בעד המערב, כשם שמדברים חברי מפ"ם בעד המזרח"¹⁸; מרבית חברי הכנסת דיברו בשם ה"דמוקרטיה", ה"מוסר" וה"מצפון" הישראלי, אך נמנעו מתמיכה מפורשת ב"מערב". עם זאת, ניכר כי ההתייחסות לערכים אלו נועדה להצדיק את התמיכה בארה"ב, ובתוך כך למקם את ישראל לצידה. אליעזר ליכטנשטיין ממפא"י הקריא חלק ממאמר עיתונאי: "המאבק בעולם הוא מאבק מכריע בין חברה חופשית לבין שלטון טוטאליטארי [...] חירות והגינות אנושית או עבדות איומה". הוא טען כי על ישראל מוטלת האחריות המדינית ל"הצלת האנושות והחירות בדרכי שלום", ולכן ההחלטה שהתקבלה היא המוסרית ביותר. גם כאן ניכר כי ישראל עומדת לצידן של הדמוקרטיות החופשיות, ומולן נמצא אותו שלטון טוטליטרי. השר משה שרת טען במהלך הדיון כי "עקרון אי-ההזדהות אינו יכול להפוך לאמצעי של התכחשות לעניין השלום, לתואנת התחמקות מהאחריות כלפי או"ם". כלומר גם הוא ביקש להציג עמדה שלפיה ההחלטה לתמוך בארה"ב בסוגיית מלחמת קוריאה היא ההחלטה המוסרית, התואמת את עקרונות השלום והערכים שעליהם נבנתה מדינת ישראל. הדיון בוועדת החוץ והביטחון היה דומה בטבעו לדיון בכנסת.¹⁹ מחד גיסא, המתנגדים (מטעם מפלגת מפ"ם ומק"י) התייחסו לפעולת התמיכה כ"צירופה של מדינת ישראל לגוש המערבי". ומאידך גיסא, התומכים ביקשו לעגן דבריהם בנימוקים נורמטיביים ומוסריים. אהרונביץ', לדוגמה, טען כי אי-אפשר להיתמם וכי ברור שהצד התוקפני הוא הצד הצפון-קוריאני. בן-גוריון הציג גם הוא עמדה דומה, וביקש להצדיק את ההחלטה הישראלית בתמיכה במערב בשיקולים מוסריים:

קראתי באחד העיתונים מאמר נגד עמדת ממשלת ישראל, כי כותב המאמר אינו רואה מהו "המחיר" שקיבלנו בעד עמדה זו. לא ידע הסופר הפיקח שאין מחיר לישראל. כי כוחה של מדינת ישראל הוא במצפונה. מצפון זה לא יעמוד למכירה. המסע שלנו במשך שלושת ארבעת אלפים שנה בהיסטוריה עשינו לא בכוח תותחים אלא בנשק יחיד ומיוחד; בכוח המצפון שלנו.

18 דברי הכנסת, ישיבה 161, 4.7.1950, "שאלת קוריאה", עמ' 2049-2087.

19 ישיבת הוועדה לענייני חוץ וביטחון של הכנסת, מ'ג/2, 3.7.1950, ארכיון המדינה.

כלומר הזהות הישראלית והערכים שעליה נשענת המדינה מאלצים אותה לבחור בגישה זו, זהו צו מצפונה. עמדה זו באה לידי ביטוי לא רק בדיונים מתוקשרים דוגמת ישיבות הכנסת, אלא גם במכתבים אישיים. כך לדוגמה כתב בן-גוריון לטדי קולק, ציר ישראל בושינגטון דאז:²⁰

נדמה לי שידועה לך וגם לאבא אבן דעתי על היחסים עם ארצות-הברית [...] אני, אגב, לא השתמשתי כמדומה אף פעם ואיני גורס הנוסח של "אי הזדהות" [...] אין אנו ניטראליים אפילו בריב האידיאולוגי בין מזרח ומערב [...] הדמוקרטיה והחירות – כלפי פנים וכלפי חוץ – הם בשבילנו שאלת החיים ואין לי כל צל של ספק שעלינו להיות מוכנים להילחם על ערכים אלה אם יעמדו בסכנה.

כלומר בן-גוריון ביקש לטעון שעמדתו בנושא האוריינטציה הבינלאומית של ישראל נבעה ממניעים אידיאולוגיים ומצפוניים, מתוך הזדהות עם ערכים של חירות ודמוקרטיה, אותם מרכיבי הזהות המערבית.

כאמור, זהות מדינתית מאופיינת באמונות כלפי המדינה עצמה אך גם במערך אמונות כלפי ה"אחר" (the Other). לעיתים רבות שחקניות מגדירות עצמן ביחס לקבוצת האחר ודרך עוינות ואיבה כלפיה. אדוארד סעיד מגדיר בספרו "אוריינטליזם" את האופן שבו מתוארת תרבות ה"מזרח" על ידי ה"מערב" (Said, 1978): השיח של ה"אוקסידנט", המערבי, על אודות ה"אוריינט", המזרחי, משמר את יחסי הכוחות ומאפשר למערבי להגדיר עצמו דרך הגדרתו את האוריינט, ותכונות ה"מערב" הן כל אותן תכונות נעלות שאינן מיוחסות ל"מזרח". על כן, אין ספק שהבוז שההנהגה הישראלית חשה כלפי ברה"מ משחק תפקיד מרכזי בהבניית הזהות המערבית בישראל. בוז זה ניכר כבר בטקסטים מוקדמים של בן-גוריון. בדצמבר 1923, כשעבר ברוסיה הקומוניסטית במסעותיו ברחבי העולם במסגרת תפקידו כמזכיר ההסתדרות, העלה על הכתב את תפישתו על אודות המשטר הקומוניסטי והאידיאולוגיה הקומוניסטית:²¹

נתגלתה לנו רוסיה – רוסיה המתבוססת באש המרה ועריצות המהפכה, ארץ הניגודים והסתירות העמוקים, הקוראת למלחמת אזרחים עולמית לשם השלטת הפרולטריון – ושוללת מכל פועליה כל זכות אדם, אזרח ובן המעמד, המכריזה קומוניזם וביטול רכוש הפרט ומפתחת בארצה צורות הספקולציה הכי מכוערות [...] ארץ האור המאור והאפלה האטומה, שאיפות השחרור והצדק הנשגבות והמציאות

20 מכתב בן-גוריון אל טדי קולק, 17.1.1951, ארכיון בן-גוריון.

21 יומן בן-גוריון, 16.12.1923, ארכיון בן-גוריון.

המכוערת והדלה, ארץ הרבולוציה והספקולציה, הקומוניזם והנפש, הסבל הקדוש והקורופציה הטמאה, ההתמכרות והשוחד, האידיאליות והבצע [...] האורות והצללים משתלבים אחוזים ומעורים זה בזה, ואינך יודע היכן מסתימת הקדושה ואיפה נפתחים שערי הטומאה.

אם כן, ניכר כי אף שייטכן שמצא היבטים חיוביים מסוימים במשנה הקומוניסטית, דוגמת שאיפות השחרור והצדק, תיעב בן-גוריון את עריצות המשטר הקומוניסטי בברה"מ ותפס אותו כמשטר קיצוני ודורסני. ביומנו יש אזכור נוסף לתחושות אלו גם בספטמבר 1928, כאשר תיאר את עמדתו בנוגע לקומוניזם לאחר פגישתו עם מרדכי אורן, לימים אחד ממייסדי מפ"ם:²²

ההבדל בין הסוציאליזם והקומוניזם הוא שהראשון סובל חילוקי דעות, השני לא. אנו שוללים את הדרך הקומוניסטית – דיקטטורה של מפלגה, טרור נגד כל אפיקורסות בענייני המפלגה, בנין הסוציאליזם שלא על ידי וברצון הפועלים עצמם, שלטון על תנועת הפועלים העולמים ממרכז אחד, ההסתמכות על מלחמות ומהומות, אי התחשבות עם צרכי המקום ותנאיו, עם דרגת התפתחותו של הפועל, פילוג התנועה, חוסר כל מידה אטית במלחמה את המתנגדים הרעיוניים, השתמשות באמצעים לא כשרים וכו'.

מתוך דבריו ברור אפוא כי בן-גוריון מצא פגמים רבים במשנה הקומוניסטית ובאופן שבו היא כופה את הסוציאליזם על אזרחי המדינה ואינה מאפשרת חברה דמוקרטית וחופשית. בהמשך דבריו אף הביע בן-גוריון את הסתירה שבקיום חברה קומוניסטית הנאמנה לברה"מ בתוך מדינת ישראל. ביומנו כתב כי "הקומוניזם יש לו פאתוס משלו, הציונות האקטיבית פאתוס משלה; שניהם אוכלים זה את זה".²³ המפעל הציוני אינו עולה בקנה אחד עם הגישה הקומוניסטית, המבקשת לבטל את לאומי העולם, ולכן למעשה שלל בן-גוריון עוד לפני קום המדינה את האפשרות של הקמת מדינה ציונית-קומוניסטית, אשר תהיה נאמנה לברה"מ.

גישה אנטי-קומוניסטית באה לידי ביטוי לא רק בכתביו האישיים של בן-גוריון. ביאלר מציג בספרו כיצד נרתעה מרבית הנהגת מפא"י מתמיכה בברה"מ בשל סלידה מן הקומוניזם, תוך התייחסות לדיונים פנימיים של הסיעה (Bialer, 1990). אולם גישה זו באה לידי ביטוי גם במסגרת פורומים אשר כללו נציגי מפלגות אחרות, דוגמת

22 יומן בן-גוריון, 21.9.1928, ארכיון בן-גוריון.

23 שם.

הדיונים בכנסת ובממשלה. בדיונים בכנסת הגישה הכללית כלפי הקומוניזם הייתה צינית וביקשה להציג את דברי חברי הכנסת מטעם מק"י ומפ"ם כמגוחכים. בדיון מוקדם בכנסת בשאלת האוריינטציה טען חבר הכנסת אליהו כרמלי ממפא"י: "ועוד הוא (חה"כ ריפטיין) מאשים אותנו שאנו נגרים אחר המערב [...] המזרח חסר כל שאיפה מסוג אימפריאליזם? המזרח אין לו שום שאיפה אימפריאליסטית, וכל הנתון במחציתו חי וקיים על טהרת העצמאות המדינית וחופש המצפון, אצלו חופש לכל אדם [...] אין פרץ ואין צווחה שם, במדינות החופש, והכל אתי שפיר". כלומר חבר הכנסת מבקש להציג את המזרח כמשטר דורסני אשר אינו מאפשר עצמאות מדינית. כאשר טען חבר הכנסת שמואל מיקוניס ממק"י כי המחנה המזרחי בהנהגת ברה"מ פועל "למען השלום בעולם ולהגנת עצמאות העמים", השיב בציניות חבר הכנסת אברהם אלמליח ממפלגת הספרדים "כמו ברומניה"²⁴. דוגמה נוספת לאותה גישה לגלגנית אנו מוצאים בדיון בשאלת קוריאה, וגם שם נשמעה נימה דומה מפי חברי מפלגות הקואליציה. חבר הכנסת אהרונוביץ' ממפא"י כינה את הדיאלקטיקה הקומוניסטית "פניצילין אינטלקטואלי"²⁵.

דיוני הממשלה התאפיינו גם הם בגישה שלילית ביחס לברה"מ ומדינות הגוש המזרחי, אם כי ממותנת יותר. שם כאמור היה הדגש על התמיכה במערב. במהלך הדיון בהחלטת הממשלה לתמוך במלחמת קוריאה שאל הנשיא חיים וייצמן: "מדוע לנו לומר שנעשה מאמצים להחזיר את רוסיה לאו"ם? היא עזבה את האו"ם!". בדיון בתמיכה הצבאית בקוריאה, כאשר העלו שרי הממשלה את החשש כי חברי מפ"ם ומק"י יביעו התנגדותם לתמיכה במעצמות המערב, טען בן-גוריון כי "מדינה שנבהלת – לא תתקיים. כי אם כן, הרי יהיה כאן אותו המשטר שישינו ברוסיה [...] מה היה ברוסיה? משטר של מיעוט". אחר כך שם את המשטר הקומוניסטי באותה הקבוצה עם הנאצים ויתר המשטרים הטוטליטריים, באומרו כי "דמוקרטיה זו (שנגררת אחר דעות מיעוט) נידונה לכשלון. על זה בנה היטלר ועל כך בנה גם סטלין"²⁶.

אם כן, הדיונים שנערכו בממשלה ובכנסת והרשמים האישיים העולים מתוך יומן בן-גוריון והתכתביותיו מלמדים כי ההנהגה הישראלית חשה קרבה זהותית ותרבותית למערב וראתה עצמה כחלק מאותה זהות מערבית בינלאומית משותפת. מסמכים אלו מלמדים כי המערב נתפש כבעל ערכים משותפים עם ישראל ולכן כבעל מאפיינים זהותיים דומים. ההבניה של זהות זו נעשתה למול ההבחנה שבין המערב, המזוהה עם ערכים מוסריים ו"טובים", לבין המזרח, המזוהה עם נורמות אנטי-דמוקרטיות ולכן מוגדר

24 דברי הכנסת, ישיבה 102, 3.1.1950, "דיון על סקירת שר-החוץ", עמ' 397-415.

25 דברי הכנסת, ישיבה 161, 4.7.1950, "שאלת קוריאה", עמ' 2049-2087.

26 ישיבת ממשלה נג/ש"י, כרך כ"ז, 2.7.1950, ארכיון המדינה.

כ"רע". קרבה זהותית זו אפשרה לממשלה הישראלית לנקוט עמדה פרו-מערבית מתוך מצפון נקי.

ה. סיכום

מחקר זה עסק במדיניות החוץ הישראלית על רקע משבר קוריאה בשנת 1950, ובחן מדוע בחרה ישראל לנקוט מדיניות פרו-מערבית ולזנוח את עקרון אי-ההזדהות שבו דגלה מאז קום המדינה. כאמור, תמיכה במערב אינה מובנת מאליה, הן לנוכח התמיכה הסובייטית שלה זכתה ישראל עם קום המדינה, והן לאור היתרונות הרבים שבמדיניות אי-ההזדהות, אשר נדמה ששירתה את כלל האינטרסים הישראליים בשנות החמישים. ברם, נבירה במסמכים ההיסטוריים מלמדת כי מניעים פרגמטיים וזהותיים דחפו את ההנהגה הישראלית להביע את תמיכתה במערב.

המניעים הפרגמטיים – כלכליים, ביטחוניים ומדיניים – מספקים חלק מההסבר לנקיטת העמדה הישראלית אך אינם משכנעים דיים, ועל כן יש צורך להתייחס גם למניעים זהותיים. אף שמחקרים קודמים עסקו בגורם האידיאולוגי אשר הניע את הממשלה הישראלית, הם התמקדו ברתיעת הממשלה מן הקומוניזם ומברה"מ והמעטו לעסוק בתחושת השייכות של ישראל למערב ובסמיכות הערכים עימו. בחלק השלישי במאמר נבחנה הבניית הזהות המערבית בקרב ההנהגה הישראלית. הראיתי כיצד אותה זהות משותפת עם המערב הניעה את ישראל לתמיכה בארה"ב תוך התייחסות לשיח הפוליטי בנושא קוריאה והאוריינטציה הבינלאומית ב-1950. כמו כן, במחקר זה נעשה שימוש במסמכים שנחשפו לאחרונה ובמסמכים אשר היחס אליהם במחקרי עבר היה מצומצם – הדיון בוועדת החוץ והביטחון, הדיון בממשלה והדיון בכנסת. על מנת להציג תמונה שלמה נותחו גם מכתבים אישיים וקטעי יומן של בכירי הממשלה הישראלית.

ניתוח המקורות הראשוניים דרך הפריזמה הקונסטרוקטיביסטית וההתמקדות בזהות מדינית מראים כי מדינת ישראל תפשה את עצמה כמדינה המזוהה עם יתר מדינות "המערב" מבחינת הערכים והנורמות שבהם החזיקה. ממצא זה מפתיע, שכן בספרות המחקר ישראל מוגדרת לעיתים רבות כמדינה הכלואה מבחינה זהותית בין "מזרח" ל"מערב". מחד גיסא, היא מתאפיינת בכלכלה פוסט-תעשייתית מבוססת הייטק ובאמצעי מחקר ופיתוח מתקדמים, המאפיינים מדינות מערביות; ומאידך גיסא, אין לה גבולות טריטוריאליים או חוקה, והיא אינה מפרידה בין צבא וחברה או בין דת ומדינה (Smootha, 2005). אמנם, מחקר זה מלמד כי גם בשנותיה הראשונות של ישראל הכירה מרבית ההנהגה הישראלית, לרבות הממשלה, בקרבה הישראלית לתרבות המערב וראתה עצמה כשייכת מבחינה זהותית לצד זה של המפה הפוליטית הבינלאומית.

המקרה הישראלי דומה במהותו גם למקרים אחרים – מדינות שונות בעלות זהות בינלאומית שאינה חד-משמעית אשר ביקשו להבנות את זהותן כ"מערבית" או "מזרחית" על רקע המלחמה הקרה. כך לדוגמה הראו חוקרים כיצד ביקשה תורכיה לבנות את זהותה כמדינה "מערבית" במהלך המלחמה הקרה דרך פעולות מדיניות החוץ שלה ודרך השיח הפוליטי במדינה בנושא זה (Yilmaz and Bilgin, 2006). בדומה למקרה התורכי, ניכר כי תקופת המלחמה הקרה אפשרה גם לישראל לבנות את זהותה ולבסס עצמה כמדינה מערבית, אם כי באופן מצומצם יותר. על אף הדמיון, המקרה הישראלי מורכב יותר שכן ישראל נמנעה מהצגת התמיכה במערב באופן חד-משמעי בשל הריכוז הגבוה של יהודים במדינות הגוש המזרחי. ואף על פי כן, נדמה שתקופה זו אפשרה גם להנהגה הישראלית למצב עצמה לצד חלק ממדינות המערב על בסיס דמיון ערכי ונורמטיבי.

חקר היחסים הבינלאומיים עוסק לעיתים תכופות בשאלות הנוגעות בזהותן הבינלאומית של מדינות. מחקרים שונים ביקשו להסביר הן את הגורמים המשפיעים על עיצוב זהות בינלאומית והן את השפעתה של זו על מדיניות פנים וחוץ, על חברות בארגונים בינלאומיים ועוד. מלבד הקושי להגדיר ולמדוד את משתנה הזהות הבינלאומית (Abdelal et al., 2009), לעיתים קרובות גם קשה לשלול סיבתיות הפוכה (Wendt, 1994; Johnston, 2001). לדוגמה, מדינה אשר הצטרפה לפורום בינלאומי מסוים עשויה להפוך לקרובה יותר (מבחינה זהותית, ערכית ונורמטיבית) ליתר החברות בארגון, אך ייתכן שמלכתחילה החזיקה במאפיינים זהותיים ונורמטיביים מסוימים שאפשרו לה, או דחפו אותה, להצטרף לארגון (Bearce and Bondella, 2007). מחקר זה סובל מקושי דומה. במקרה שלנו קשה להכריע מה הוביל למה – האם מאפייני הזהות ה"מערביים" של ישראל הם שהובילו אותה לתמוך במערב, או שמא זהות זו נוצרה והתגבשה לאחר מעשה? כלומר ייתכן שמקבלי ההחלטות בישראל הונעו בראש ובראשונה משיקולים פרגמטיים, והבנו את הזהות המערבית בדיעבד, או על מנת להצדיק החלטה זו. לחלופין, ההחלטה לצדד במערב יצרה שסע בין ישראל לבין העולם הקומוניסטי, וזה בתורו דרבן את ישראל להתקרב עוד למערב, תוך השפעה על תפישת הזהות הבינלאומית שלה. המסמכים ההיסטוריים מלמדים כי אכן היו ניצנים ברורים לאותה זהות מערבית עוד טרם הבחירה במערב ולפני השסע שנוצר עם העולם הקומוניסטי. אולם יש לשער שאותה זהות התעצמה והתגבשה ככל שנבנה שיתוף פעולה בתחומים שונים עם מדינות המערב במרוצת השנים.

נקודה נוספת שבה ראוי לעסוק היא ההבדל הניכר בין ההתייחסות הברורה לישראל כמדינה מערבית כיום לבין ההתייחסות המהוססת אליה ככזו בשנות החמישים – אף שיש עדויות רבות לתפישת סמיכות הערכים והזהות המשותפת בין ישראל ומדינות המערב, כפי שהובאו במחקר זה. כך לדוגמה, חברי הממשלה וחברי הכנסת נמנעו משימוש במילה "מערב" על מנת לתאר את מדינת ישראל עצמה. בכל הטקסטים שנחתחו במסגרת המחקר לא כונתה ישראל "מדינה מערבית" באופן מפורש ולו פעם

אחת, והיחס אליה ככזו היה אך ורק דרך אפיון נורמטיבי. אף על פי כן, ניתן לזהות את מלחמת קוריאה כאירוע מכונן בתהליך הבניית הזהות המערבית של ישראל. הבניית זהות בינלאומית היא תהליך אשר עשוי לארוך שנים רבות, לרוב תוך אימוץ נורמות חדשות וסטנדרטים חדשים להתנהגות. מחקר זה מאפשר הצצה למאורע המרכזי אשר הניע את ישראל להזדהות כמדינה מערבית, אך ניכר כי דרוש מחקר מעמיק יותר על מנת לבחון את שינויי השיח בחברה הישראלית כסממנים להתגבשות של זהות זו.

רשימת מקורות

Abdelal, Rawi, Yoshiko M. Herrera, Alastair I. Johnston, and Rose McDermott (eds.), 2009. *Measuring Identity: A Guide for Social Scientists*, New York: Cambridge University Press.

Adler, Les K., and Thomas G. Paterson, 1970. "Red Fascism: The Merger of Nazi Germany and Soviet Russia in the American Image of Totalitarianism, 1930's–1950's", *The American Historical Review* 75(4): 1046–1064.

Bayram, A. Burcu, 2017. "Due Deference: Cosmopolitan Social Identity and the Psychology of Legal Obligation in International Politics", *International Organization* 71(S1): S137–S163.

Bearce, David H., and Stacy Bondanella, 2007. "Intergovernmental Organizations, Socialization, and Member-State Interest Convergence", *International Organization* 61(4): 703–733.

Bialer, Uri, 1990. *Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation 1948–1956*, Cambridge, UK: Cambridge University Press.

—, 1981. *"Our Place in the World": Mapai and Israel's Foreign Policy Orientation 1947–1952* (Jerusalem Papers on Peace Problems No. 33), Jerusalem: Magnes Press, The Hebrew University.

Brecher, Michael, 1972. *The Foreign Policy System of Israel: Setting, Images, Process*, London: Oxford University Press.

Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap De Wilde, 1998. *Security: A New Framework for Analysis*, London: Lynne Rienner Publishers.

Druks, Herbert, 1989. "Ben Gurion's Turn to the West: US and Israel Relations", *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies*, Volume II: History of the Jewish People, Jerusalem: World Union of Jewish Studies, pp. 419–426.

Geis, Anna, and Carmen Wunderlich, 2014. "The Good, the Bad, and the Ugly: Comparing the Notions of 'Rogue' and 'Evil' in International Politics", *International Politics* 51(4): 458–474.

Herrmann, Richard K., 2017. "How Attachments to the Nation Shape Beliefs about the World: A Theory of Motivated Reasoning", *International Organization* 71(S1): S61–S84.

Herrmann, Richard, and Marilyn B. Brewer, 2004. "Identities and Institutions: Becoming European in the EU", in Richard K. Herrmann, Thomas Risse, and Marilyn B. Brewer (eds.), *Transnational Identities: Becoming European in the EU*, pp. 1–22.

Johnston, Alastair I., 2001. "Treating International Institutions as Social Environments", *International Studies Quarterly* 45(4): 487–515.

Katzenstein, Peter J., 1996. *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, New York: Columbia University Press.

Kertzer, Joshua D., Kathleen E. Powers, Brian C. Rathbun, and Ravi Iyer, 2014. "Moral Support: How Moral Values Shape Foreign Policy Attitudes", *The Journal of Politics* 76(3): 825–840.

Kramer, Arnold, 1974. *The Forgotten Friendship: Israel and the Soviet Bloc, 1947–1953*, Champaign, IL: University of Illinois Press.

- Neumann, Iver B., 1999. *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*, Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Pierpaoli, Paul G., 1999. *Truman and Korea: The Political Culture of the Early Cold War*, Columbia, MO: University of Missouri Press.
- Risse, Thomas, 2017. "Collective Identity in a Democratic Community: The Case of NATO (1996)", in *Domestic Politics and Norm Diffusion in International Relations: Ideas Do Not Float Freely*, New York: Routledge, pp. 78–113.
- Said, Edward, 1978. *Orientalism: Western Representations of the Orient*, New York: Pantheon.
- Safran, Nadav, 1981. *Israel, the Embattled Ally*, Harvard University Press.
- Schlesinger, Philip, 1991. "Media, the Political Order and National Identity", *Media, Culture & Society* 13(3): 297–308.
- Shlaim, Avi, 2004. "Israel between East and West, 1948–56", *International Journal of Middle East Studies* 36(4): 657–673.
- Smootha, Sammy, 2005. "Is Israel Western?" in Eliezer Ben-Rafael and Yitzhak Sternberg (eds.), *Comparing Modernities: Pluralism versus Homogeneity, Essays in Homage to Shmuel N. Eisenstadt*, Leiden and Boston: Brill Academic Publishers, pp. 413–442.
- Stueck, William, 1997. *The Korean War: An International History*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- , 1976. "The Soviet Union and the Origins of the Korean War", *World Politics* 28(4): 622–635.
- Wendt, Alexander, 1994. "Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review* 88(2): 384–396.
- Yilmaz, Eylem, and Pinar Bilgin, 2006. "Constructing Turkey's 'Western' Identity During the Cold War: Discourses of the Intellectuals of Statecraft", *International Journal* 61(1): 39–59.